

УДК 94(477) 904 (093.01)

А.М. Острянюк

ЗНАХІДКИ РИМСЬКИХ МОНЕТ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ В.А. ШУГАЄВСЬКОГО)

Стаття присвячена листуванню В.А.Шугаєвського з В.Г.Ляскоронським, яке доповнює існуючі відомості про знахідки римських монет на Чернігівщині.

Ключові слова: листування, В.А. Шугаєвський, В.Г.Ляскоронський, римські монети, Чернігівщина

Упродовж останніх десятиліть українська історіографія віддає шану тим історикам, імена яких були незаслужено забуті. З когорти дослідників, які зазнали утисків і репресій у 20-30-х рр. ХХ ст., й через це змушені були залишити батьківщину, виділяється Валентин Андрійович Шугаєвський (1884-1966), життєва та історіографічна доля якого пов'язана з Чернігівщиною. За радянських часів його ім'я лише принагідно згадувалось у студіях з нумізматики [4, 249; 5, 7-9, 60; 6, 173, 174, 178-180; 15, 191]. По-справжньому для вітчизняної історіографії В. Шугаєвського «відкрив» Г. Курас, який у низці статей здійснив реконструкцію біографії науковця, а також звернувся до вивчення його пам'яткоохоронної діяльності та наукового доробку [7; 9; 10]. Студії В. Шугаєвського донині не втратили своєї наукової цінності. Свідченням того є постійні перевидання оприлюднених свого часу його робіт, а також видання маловідомих широкому загалу досліджень ученого [8; 19].

Складні перипетії життя ученого залишили для дослідників його інтелектуальної біографії чимало білих плям. Відтак, чи не єдиним у цьому випадку шляхом їх заповнення є залучення нових джерел. Зокрема, листування В. Шугаєвського донедавна залишалось маловідомим, і його запровадження до наукового обігу повинно розширити інформаційне поле про його наукову діяльність та приватне життя.

Листування В. Шугаєвського з Василем Григоровичем Ляскоронським (1859-1928), яке збереглося у особовому фонді останнього в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського Національної академії наук України, розкриває його наукові плани і цікаві сторони творчих взаємин між ученими, піднімає завісу над листуванням як суспільним явищем у роки політичної нестабільності (1917-1919 рр.), збагачує існуючі уявлення про В. Шугаєвського-нумізмата. Про ці листи побіжно згадав Г. Курас у своїй розвідці [7, 90], проте, на нашу думку, вони є достатньо цінним історичним та історіографічним джерелом, аби бути оприлюдненими повністю.

Нами виявлено два листа В. Шугаєвського до В.Ляскоронського, написані у період з грудня 1918 по січень 1919 р. з Києва до Ніжина.

В. Шугаєвський у грудні 1917 р. був змушений ненадовго повернутися в Україну з Петрограда, де з 1909 р. працював у нумізматичному відділі Ермітажу й займався описом монет й монетних скарбів цього музею. Його перші статті, присвячені римським монетам на території України [16; 17; 18], засвідчили набутий у Петербурзі досвід у цій справі й стали основою для більш ґрунтовного вивчення монетних знахідок.

У той же час В. Ляскоронський – учень В. Антоновича – працював професором Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька [14]. У листопаді 1918 р. його було обрано ординарним професором по кафедрі російської історії [1, ф. 1105, оп. 1, спр. 1547, арк. 80, 82, 83]. У Ніжині він продовжив розпочаті раніше нумізматичні студії [13, 383]. Напередодні буремного 1917 р. він завершив монографію «Римская монета в пределах Южной Руси, как исторический источник для древнейшего периода русской истории». За спогадами В. Дубровського, рукопис цього дослідження вряжав – «це був досить грубий стос дрібно списаних сторінок – сотні сторінок» [2, 51]. В. Ляскоронському вдалося оприлюднити лише першу його частину [11]. Він продовжив роботу над дослідженням римських монет, результатом якої став рукопис монографії «Римская монета в Южной России и сопредельных странах как исторический источник», яку вчений закінчив у 1927 р. і яка увібрала в себе усі зібрані ним відомості про знахідки римських монет [5, 9]. Оприлюднено було також лише фрагмент цього дослідження [12]. В ході написання цієї роботи В. Ляскоронський часто-густо спирався на неперевірені дані, за що згодом підпав під критику колег по «цеху», серед яких був і В. Шугаєвський [5, 9]. Це сталося вже після смерті В. Ляскоронського, а тоді, на зламі 1918-1919 р., він звертався до нього по допомогу як до фахівця у цій справі.

Тексти листів дають можливість стверджувати, що у нашому розпорядженні опинився лише фрагмент листування між ученими. Вони написані на аркушах паперу, які тоді використовувалися для написання листів. Збереглися й конверти цих двох поштових відправлень, які відіграють важливу роль в атрибуції цих текстів. Зокрема, за штемпелями на конверті вдалося уточнити дату написання листа, який В. Шугаєвський датував помилково 1918 роком. Очевидно, це сталося через те, що лист було написано на самому початку нового року – 3 січня 1919 р. й тому, можливо автоматично, В. Шугаєвський невірно вказав рік. Крім того, на конвертах збереглися поштові марки Української Народної республіки, випущені 1918 р., вартістю 20 і 50 шагів [3, 6].

Головний лейтмотив листів – дослідження знахідок римських монет на півдні Росії. У листах відображено прагнення В. Шугаєвського посприяти дослідженню

монетних скарбів Чернігівщини. Зокрема, наведено окремі відомості про знахідки римських монет на території Північного Лівобережжя, а також окреслено перспективи створення узагальнюючої праці з цієї проблеми. Крім того, листи побіжно характеризують напруженість у країні – у висловах В. Шугаєвського відчувається занепокоєння з приводу цього; також він помітно переймається долею матеріалів, які залишив у Петербурзі. Водночас, з листів стає відомо, що політична нестабільність досить швидко далася взнаки в інших сферах життя – з'являються проблеми з доставкою листів до адресатів, що знайшло свій вияв у зниженні довіри до пошти й зменшенні обсягів кореспонденції в цілому. Цим можна частково пояснити незначну кількість листів, які відклалися в особистих зібраннях істориків за 1917-1920-й рр.

Пропоновані два листи В. Шугаєвського до В.Ляскоронського публікуються мовою оригіналу за хронологічним принципом, згідно з датами, позначеними на поштових штампелях на конвертах. Слова, прочитання яких викликало сумніви, взяті у квадратні дужки. Також у квадратних дужках розкриті текстові скорочення. Текст листів поданий з урахуванням норм сучасного правопису та пунктуації зі збереженням морфологічних та стилістичних особливостей тексту оригіналу.

№ 1

18 дек[абря] 1918 г.

*Многоуважаемый
Василий Григорьевич!*

Я не отвечал до сих пор на Ваше письмо, потому что был почти уверен, что оно по общему положению вещей не попало бы к Вам. Теперь обстоятельства иные и я думаю, что это письмо дойдет до Вас. – С удовольствием узнал о Вашей работе о находках римских монет и общие ее задания. Но мне очень хотелось бы знать о характере ее подробнее. Думаете ли Вы ограничиться лишь перечислением находок монет или поставит вопрос о них более широко – разобрать причины проникновения сюда римских монет, состав кладов, их распределение по различным частям Юга России и сделать возможные отсюда выводы? Любопытствую потому, что сам давно уже интересуюсь находками римских монет и собираю относящиеся сюда материалы. Вотдаленном будущем я предлагаю составить общий список всех находок римских монет на территории России, в настоящее же время разобрать статистически, и в связи с этим и археологически доступные мне клады монет. К сожалению, мне удалось собрать немного соответствующего материала: 4-5 кладов, относительно которых я добыл распределение их монет по императорам (личной работой в архиве Императорской Археологической Комиссии и из литературы) и 2-3 клада, пришедших в Эрмитаж через мои руки, которые я распределил не только по

императорам, но и определил, насколько это возможно по существующим источникам время чеканки каждой монеты – вот тот материал, с которым я начал статистически оперировать и наметил кое-какие перспективы. К сожалению, мне не удалось развить работы: в декабре 1917 г. я уехал из Петрограда на 2 недели, как предполагал, но остался здесь и по сие время. Не имею сведений, уцелело ли мое имущество и в частности материалы моих научных работ. Для меня будет весьма тяжелой потерей их пропажа. В частности в Петрограде остались и мои материалы по монетным находкам Черниговской губернии, собранные в немалом количестве и через частных лиц; среди этих материалов были и касающиеся находок римских монет. На память могу указать Вам только находку 1) денария М.Аврелия при постройке Реального училища в Чернигове; 2) медной монеты имп[ератора] Галлиена александрийского чекана в Чернигове же (кажется на территории городского кирпичного завода на глубине 1 саж[ени]; обе монеты в Черниговском музее архивной комиссии), 3) денария Люциллы в г. Остре, и 4) 2-х денариев М.Аврелия и Комода – в районе с. Рудки, Черниговского уезда. Видели ли Вы каталог названного музея? Там отмечены места находок части римских монет, хранящихся в музее. Там же, в предисловии к монетному отделу, написанном мною, есть, кажется, кое-какие указания о находках римских монет в губернии. За сим советую Вам обратиться к некоему Константину Ивановича Самбурскому в с. Гужовку Борзенского уезда; прежде он был псаломщиком, теперь – не знаю. Он большой любитель старины, интересовался между прочим кладами и отдельными находками монет в Черн[иговской] губернии и сообщил мне немало сведений о них. Сведения эти – увы! – остались тоже в Петрограде. Вам, думаю, он повторит их и дополнит с большой любезностью.

Беру на себя смелость обратить Ваше внимание при определении кладов римских монет на то обстоятельство, что не все монеты с портретами и титулами данного императора относятся к его царствованию. Так, монеты Комода начинаются с титулом «Цезаря» с 176 г., между тем, как вступил этот император на престол в 180 г.; денарий М.Аврелия чуть ли не с 149 г., а вступил он на престол с 161 г. Кажется, то же имеет место и в отношении других императоров. Нечего и говорить, что обстоятельство это весьма важно, ибо до сих пор принято все монеты данного императора относить лишь к годам его царствования, и таким образом при хронологическом распределении монет создавать совершенно неправильную их группировку. – Быть может, Вам это все хорошо известно, но на всякий случай я счел должным обратить Ваше внимание на это обстоятельство.

Известен ли Вам каталог музея Подольского

Церковного Историко-археологич[еского] Общ[ест]ва? Там перечисляется состав клада с. Переорки – всего 400 штук денариев.

Надеюсь, что Вы не откажетесь ответить на это письмо и вообще информировать меня о ходе Вашей работы, весьма меня интересующей.

С искренним уважением
К Вам – В.Шугаевский.
Киев, Дмитриевская ул., д. 78, кв. 2.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського, ф. 90, спр. 406, арк. 1-1 зв.-2-2 зв.-3-3 зв. Автограф.

№ 2

21 дек[абря] ст[арого] ст[иля] –
3 янв[аря] 1918¹ г. нов[ого] ст[иля]
Глибокоуважаемый
Василий Григорьевич!

Вчера получил Ваше письмо и, пользуясь существующим пока почтовым движением, спешу ответить Вам. – К глибокому моему сожалению, я не могу сообщить Вам сведений о тех находках римских монет, о которых я упоминал в своей брошюре «О научн. знач. мон. находок»². В памяти эти сведения у меня не удержались, записи же остались – увы! – в Петрограде. Что касается римских монет Черниговского музея, то сведения о них помещены полностью, если не ошибаюсь, в Каталоге музея. – Других сведений, насколько помнится, не существует. С большим удовлетворением узнал из Вашего письма, что Ваш труд о римских монетах в России закончен. Значит, у нас будет едва ли первое серьезное и полное сочинение о находках монет в нашем отечестве и притом из столь интересной, но в тоже время и неясной эпохи, как переходная от классической к переселению народов. Не найдете ли Вы возможным самым кратким образом указать мне, какая причина, по Вашему мнению, являлась главной в деле занесения римских монет к нам? Мне известны мнения ученых по этому вопросу, и очень хотелось бы знать, какое из них, по Вашим наблюдениям, оказывается наиболее правдоподобным.

Вместе с тем обращаюсь к Вам с другой просьбой. Я давно задумал и собрал порядочный материал по вопросу о кладах в России пражских грошей XIV в. (Венцеслава II – Венцеслава IV). Весьма желательно было бы пополнить материал теми сведениями – а их, несомненно, немало – которые не попали в печать. Думаю, что при собирании Вами данных о находках римских монет, Вам попадались таковые и о пражских грошах. Буду весьма обязан Вам, если

1. У тексте листа В. Шугаевским позначена дата «1918». Однако, штемпелі на конвертах неспростовно доводять, що лист був відправлений 3 січня 1919 р.

2. Очевидно, йдеться про роботу В.Шугаєвського «Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии», видану у Чернігові 1915 р.

Вы не откажетесь сообщить их. Очень важно было бы знать место находки, число найденных монет, их внешний вид (обычно гроши Венцеслава IV страшно истерты), что найдено с ними, а также где хранятся найденные монеты.

Не откажите, глибокоуважаемый Василий Григорьевич, исполнить, поскольку это, возможно, мою просьбу.

Желаю Вам всякого благополучия,
искренно уважающий Вас
В. Шугаевский.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського, ф. 90, спр. 407, арк. 1-1 зв.-2-2 зв. Автограф.

Посилання

1. Державний архів Чернігівської області.
2. Дубровський В. Проф. В.Г. Ляскоронський / Василь Дубровський // Український історик. – 1965. – № 3-4. – С. 48-52.
3. Каталог поштових марок, конвертів та карток України (1918-2008) / [упорядники І.В. Гонцарюк, Д.В. Рипела]. – К., 2009. – 392 с.
4. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України у вітчизняній історіографії / М.Ф. Котляр // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1971. – Вип. 4. – С. 236-252.
5. Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР. – М., 1961. – 114 с.
6. Кропоткин В.В. Новые находки византийских монет на территории СССР / В.В. Кропоткин // Византийский временник. – 1965. – Вып. 26. – С. 166-189.
7. Курас Г. В.А. Шугаевський – історик, археолог, нумізмат / Григорій Курас, Раїса Яшуева-Омельянчик // Київська старовина. – 1995. – № 5. – С. 88-96.
8. Курас Г. Валентин Шугаєвський про зруйнування Успенського собору Києво-Печерської Лаври / Григорій Курас // Пам'ять століть. – 1997. – № 6. – С. 149-152.
9. Курас Г. Наукова та життєва доля одного з основоположників української нумізматики В.А. Шугаєвського / Г.Курас // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: Матеріали всеукр. наук. конф. – Харків, 1995. – С. 319-324.
10. Курас Г. Український історик та краєзнавець В.А. Шугаєвський / Г.Курас // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 236-237.
11. Ляскоронский В.Г. Римская монета в пределах Южной России, как исторический источник для древнейшего периода русской истории // Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1920. – Т. XXXIII. – С. 1-16.
12. Ляскоронський В. Римські монети, які знайдено на території м. Києва / В. Ляскоронський // Український музей. – 1927. – Вип. 1. – С. 29-41.
13. Мельник-Антонович К. Василь Григорович Ляскоронський (Некролог) / К. Мельник-Антонович // Записки Историко-Филологічного Відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. XXIV. Праці історичної секції. – С. 367-387.
14. Острянюк А.М. Василь Ляскоронський і Ніжинська вища школа / А.М.Острянюк // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2005. – Вип. 30. Культура Полісся та України в історичному, філологічно-мистецькому контексті. – С. 105-111.
15. Спасский И.Г. Нумизматика в Эрмитаже. Очерк истории Минцкабинета – Отдела нумизматики / И.Г.Спасский // Нумизматика и эпиграфика. – М.: Наука, 1970. – [Том] VIII. – С. 123-234.
16. Шугаевский В. Клад русских медных монет XVIII в., найденных близ с. Глиники, Стародубского уезда, Черниговской губернии / В.Шугаевский // Труды Черниговской архивной комиссии. – Чернигов, 1913. – Вып. X. – С. 74-90.

17. Шугаевский В. Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии / В. Шугаевский. – Чернигов, 1915.

18. Шугаевский В. Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII веке / В. Шугаевский. – Чернигов, 1918. – 47 с.

19. Шугаевський В. Уманський скарб римських денаріїв I-II століть й основні риси скарбів римських срібних монет в Україні / В. Шугаевський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том CCLX. – Книга 1: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін / [Наукове товариство імені Шевченка]. – Львів, 2010. – С. 452-484.

Острианко А.Н. Находки римских монет на Черниговщине (из эпистолярного наследия В.А. Шугаевского)

Статья посвящена переписке В.А. Шугаевского с В.Г. Ляскоронским, которая дополняет существующие сведения о находках римских монет на Черниговщине.

Ключевые слова: переписка, В.А. Шугаевский, В.Г. Ляскоронский, римские монеты, Черниговщина.

Ostrianko A.M. Finds of the Roman coins in the Chernihiv area (from V.A. Shuhaiev'skyi's epistolary heritage)

The article is devoted to the V.A. Shuhaiev'skyi's letters to V.H. Liaskorons'kyi which supply existing data on the finds of the Roman coins in the Chernihiv area.

Key words: epistolary, V.A. Shuhaiev'skyi, V.H. Liaskorons'kyi, Roman coins, Chernihiv area.

26.03.2012 р.

УДК 908 (913): 930

Я.М. Гирич

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ Ю. ВІНОГРАДСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу історико-краєзнавчих досліджень Чернігівщини, здійснених Юрієм Виноградським у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: Ю. Виноградський, краєзнавство, музей, Сосниця, Чернігівщина, топоніміка, археологічні пам'ятки.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки серед напрямів історичних досліджень особливої актуальності набувають теми, пов'язані з регіоналістикою – не лише власне регіональною, а й локальною, місцевою міською та сільською історією. Новим смислом наповнюється вивчення феномену регіональної специфіки культурного розвитку, ментальності, ідентичності, традицій, значення релігійного чинника тощо. У світлі цього поступово зростає роль історичної урбаністики, дослідження кола питань, пов'язаних з історичними витоками формування територій, відцентрових та доцентрових традицій, міграційних і колонізаційних процесів. У зв'язку з цим, уже в наш час, краєзнавчі дослідження постають не лише як частина етнологічно-фольклорних розвідок, а як перспективний розділ історичної науки ХХІ ст.

Важливою частиною історико-краєзнавчих досліджень на Чернігівщині у першій половині

минулого століття став науковий доробок сосницького краєзнавця Ю. Виноградського.

Юрій Степанович Виноградський народився в родині священника Свято-Покровської церкви 23 квітня 1873 р. у м. Сосниця, що на той час була повітовим центром Чернігівської губернії. У 1892 р. він закінчив Чернігівську гімназію, де навчався разом із українським громадсько-політичним діячем та науковцем М. Могилянським. Юрій Виноградський закінчив юридичний факультет Київського імператорського університету Святого Володимира, де навчався у 1892-1896 рр., одночасно відвідуючи лекції на історико-філологічному факультеті. Був серед активних учасників Першого Всеросійського перепису населення 28 січня 1897 р., за що отримав бронзову медаль із правом її носіння на стрічці «з государевих кольорів» [10, 54-55]. Родина Виноградських була шанованою в місті. Підтвердженням цьому стало обрання у 1905 р. брата Ю. Виноградського Олександра міським головою Сосниці.

Трудовий шлях Юрій Степанович розпочав у Варшаві, працюючи за фахом та займаючись канцелярською роботою. Водночас він був членом Контрольної комісії зі спорудження та введення в дію Варшавського головного архіву давніх актів. З 1907 р. працював у Петриківському окружному суді. Невдовзі Ю. Виноградський вступив до наукового «Товариства історії, філології та права» Імператорського Варшавського університету.

Свою історико-краєзнавчу діяльність Ю. Виноградський розпочав після переїзду з Варшави до Чернігова у 1915 р., де залучився до роботи губернської вченої архівної комісії, став одним із засновників видавництва «Сіверянська думка». У 1919 р. він очолив губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старожитностей, став організатором III радянського музею у Чернігові [8].

Навесні 1920 р. Ю. Виноградський повернувся до Сосниці, отримавши право дослідження та охорони пам'яток старовини у Сосницькому, Борзнянському, Кролевецькому та інших повітах Чернігівської губернії. Наступного року він створив Сосницьке науково-дослідне товариство у складі історико-соціально-економічної і природничо-математично-методичної секцій та філії у містечку Мена [4]. Важливим результатом діяльності товариства стало створення Сосницької повітової наукової бібліотеки, фонди якої нараховували близько 2 500 томів.

У 1920-х роках краєзнавець співпрацював з Історико-географічною комісією ВУАН, що працювала над створенням Історико-географічного словника України.

Головним дітищем Ю. Виноградського став заснований 1 липня 1920 р. історико-археологічний та етнографічний музей (з 1947 р.